چەمکی رۆشنبیری ... رێزا شوان

لە ئەمڕۆدا، وشەی "رۆشنبیری" یا "رووناکبیری" زۆر بەر گوێمان دەکەون، لەسەر زاری هەرە زۆری رۆڵەکانی گەلی کوردمانن، لە زمانی کوردیماندا هەردوو وشەکە
یەک واتایان هەیە، بۆ زارەکی و بۆ نووسین هەردوو وشەکە بەکاردەهێنین. دوو وشەشن لە وشەکانی ناو فەرهەنگی زمانی کوردی.. هەردوو وشەکەش لێکدراون لە
(رۆشن + بیر) و (رووناک + بیر) پێکهاتوون.. بۆ یەکێکیش دەوترێت رۆشنبیر یا رووناکبیر کە بیر فراوان و تێگەیشتووبێت و باکگراوندێکی زانیاری گشتی هەبێت.
وشەی رۆشنبیری یا رووناکبیری کوردی بەرانبەر بە وشەی "کولتوور" ئینگلیزی و وشەی "الثقافة"ی عەرەبی بەکارهاتوون.. بەڵام وشەی"کولتوور" لە بنەڕەتدا، وشەیەکی رەسەنی لاتینییە، بە واتای "چاندنی زەوی" دێت.
لە زمانی کوردیدا، لە قسەکردن و نووسیندا، وشەی رۆشنبیری زیاتر لە وشەی رووناکبیری بەکارمان هێناوە و بەکاری دەهێنین.. رۆشنبیری شێوەیەکی فەرمی وەرگرتووە، گرنگییەکی زیاترمان پێی داوە، دەقی گرتووە و خۆی سازکردووە.

شاری سلێمانی قەشەنگ و جوان لە باشووری کوردستان، کرا بە "پایتەختی رۆشنبیری کوردستان" ئەم نازناوەش شایەنی خۆیەتی، چونکە شاری سلێمانی لە دروستبوونییەوە تا ئەمڕۆ، مەڵبەندی داهێنانی روشنبیری و داهێنانی ئەدەبی کوردیمان بووە.
لە سەردەمێکی کۆنەوە وشەی رۆشنبیری بووە بە وشەیەک لە وشەکانی زمانە
جیاوازەکانی گەلانی جیهان. بەڵام ئەم وشەیە وەکو خۆی نەمایەوە، بووە بە زاراوەیەکی زانیاری و واتایەکی دیاریکراوی گرتە خۆی.
زانایانی مرۆڤناس، زاراوەی رۆشنبیرییان خستە ناو فەرهەنگی زانیارییەوە، لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەمیشەوە گەلێ پێناسەیان بۆ دانا، پوختەی باسەکانیشیان
بەمە کۆتاییان پێهێناون، کە "رۆشنبیری بریتییە لە کۆمەڵێک لە چالاکییە ئەنجامدراوەکانی مرۆڤ"
زاراوەی رۆشنبیری ـــ لە ناورەک و پێکهاتەیدا ـــ لە بەها

مرۆییەکان جیانا بێتەوە. رۆشنبیری بەردی بناغەیە لە گەشەکردن و ل□ گ□□□ان بۆ بەرزتر و دروستتر لە رەفتار و لە هەلسوکەوتەکانی مر□ق، بووە بە بەشێک گرنگ لە ژیانی مر□ق و لێی جیانا بێتەوە. دەتوانین بڵێین، رۆشنبیری بریتییە لە شارستانی مر□ق ل□ رووی مادی و رۆحییەوە.

رۆشنبیری هەمیشە لە نوێبوونەوە و ل□ گ□□□ان و داهێنان دایە. توانای گ□□□ان و پێشکەوتنی کۆمەڵگەی هەیە. لەم سەردەمەشدا، کە سەردەمی گڵۆبالیزم و شۆڕشی تەکنەلۆژیایە، بە هۆی خێرایی و ئاسانی پەیوەندی و دەزگاکانی گەیاندنەوە، گەلانی جهیان لە یەکتری نزیکبوونەتەوە، سوودیان لە رۆشنبیری یەکتری وەرگرتوون، کاریگەریشیان لەسەر رۆشنبیری یەکتری هەیە. ئەمەش هۆکارێکی ئەرێنییە بۆ گەشەکردن و دەوڵەمندبوون و فرە رۆشنبیری.. بەڵام هەر گەلێکیش، هەوڵدەدات کە رەسەنایەتی و تایبەتمەندییەکانی رۆشنبیری خۆی لەدەست نەدات و بیان پارێزێت.

زانای ئەنترۆپۆلۆژی ئینگلیزی (ئەدوارد تایلۆر: ١٨٣٢ـ ١٩١٧) لە پەرتووکێکیدا بە ناوی (رۆشنبیریی سەرەتایی) یەوە، لە ساڵی (١٨٧١) دا چاپیکردووە، جارێک زاراوەی (رۆشنبیری) بەکارهێناوە، جارێکی تر زاراوەی (شارستانی) بەکارهێناوە.

خۆی یەکلایی کردەوە و وشەی (رۆشنبیری) پەسەند و جێگیرکرد.

تایلۆر لەو پەرتووکەیدا ئەم پێناسە کلاسیکییەی بۆ وشەی رۆشنبیری داناوە، دەڵێت:

“رۆشنبیری لە گەلێ شت پێکهاتووە، وەکو زانیاری، بیروباوەڕ، هونەر و ئەدەب، رەوشت، داب و نەریتی کۆمەڵایەتی، یاسا، هەموو تواناکان و ئەو نەریتانەی کە مر□ق و□کو ئەندامێک، لە کۆمەڵەوە وەریان دەگرێت”

توێژێنەرەکان، بەدواداچوون و لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی زیاتریان بۆ وشەی رۆشنبیری کرد. پێناسەی تریان بۆ ئەم وشەیە دانا. بە سەدان پێناسەیان بۆ کرد.

بەڵام تا ئێستا پێناسەکەی (تایلۆر) بووە بە هەوێن و بە بنەمای پێناسەکان.

هەندێ لە زانایانی ئەنترۆپۆلۆژی بەم جۆرە پێناسەی رۆشنبیری دەکەن:”رۆشنبیری گشت ئەو شتانە دەگرێتەوە کە گەلێک لە گەلان هێنابێتیانە ئاراوە، ئیتر یاسا و رێسا و کەلەپووری کۆمەڵایەتی بن، یا شتە دروستکراوە بەرهم هێنراوەکان بن”

(ڕۆبەرت بیرستید) یش بەم شێوە ساکارە پێناسەی ڕۆشنبیری دەکات و دەڵێت:
“ڕۆشنبیری ئەو شێوە پێکهاتەیە، کە بریتییە لە گشت ئەو شتانەی بیری لێدەکەینەوە
یا ئەو کارانەی دەیان کەین یا ئەو شتانەی هەمانن”
هەندێکی کە ڕۆشنبیری بە ستایلێکی ژیان دەزانن.
لە پێناسەیەکی تردا لە پێناسەکان:”ڕۆشنبیری بریتییە لە کۆمەڵێکی کۆی فاکتەرە سیاسی و کۆمەڵایەتی و هزرییەکان، ئەو فاکتەرانەن کە هەمووان لێیان تێدەگەن و قبوڵیان دەکەن”
(جەواهەر لال نەهرۆ) ش دەڵێت:” ڕۆشنبیری بریتییە لە یەکێتی ئەقڵ و ڕۆح”
(ئەندریە مالرۆ) دەڵێت:”ڕۆشنبیری و زانستی پاچەکە بیرۆکەکانمانی پێ هەڵدەکەنین”
(جۆن ستیوارت میل) یش دەڵێت:”ڕۆشنبیری بەبێ ئازادی، ئەقڵێکی فراوانی ئازاد دروست ناکات”

تا ئەمڕۆش چەمکی ڕۆشنبیری لە فراوانبوون دایە، بە پێی گۆڕان و شوێن و کات و جیاوازییەکان لە داب و نەریت، پێناسەی زیاتری بۆ دەکرێ و شتی زیاتریش دەخرێتە سەری، شتێ باونەماو و نەگونجاوەکانیشی لێ لادەبرێ. دەکرێت لێکۆڵینەوەی زیاتری لەسەر بکرێت، لەوانەشە لە داهاتوودا، پێناسەی تری بۆ بکەن و شتی نوی و بابەتی زیاتری بخەنە سەر.
چەمکی ڕۆشنبیری بە واتا گشتییەکەی ئەمەیە:” کە لە هەموو شتێکدا، شتێکی لێبزانیت”
لە سەدەی بیستەم لە ئەوروپادا، بایەخێکی باشیان بە وشەی ڕۆشنبیری دا، لە ئێستاشدا ڕۆشنبیری پێگەیەکی گەورەی لە ئەدەب و ڕۆژنامەکانی ئەوروپیدا هەیە.
هەندێ کەس بە وشەی (شارستانی) ناویان بردووە.
لە ئەمڕۆدا، ڕۆشنبیری بووە بە زمان و بە پێوەری پێشکەوتن و بە مایەی ڕێز و شکۆداری و شانازی بە گەلانی ڕۆشنبیر.
پەندێکی ڕووسی دەڵێت:”وەکو چۆن پەڕ تاووس دەڕازێنێتەوە، هەر بەم جۆرەش، ڕۆشنبیری مرۆڤ دەڕازێنێتەوە”
بە کورتی لەو کاتەوە کە پێناسەی جۆراوجۆر بۆ چەمکی ڕۆشنبیری کراوە، وشەی ڕۆشنبیری پێشکەوت و هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ و بوارەکانی زانیاری، زانستی، ئەدەبی، هونەری، کۆمەڵایەتی، داب و نەریت، ڕەفتار و هەڵسوکەوت، بەها مرۆییەکان دەگرێتەوە.

لە هەموو حکومەتەکانی جیهانیشدا، وەزارەتێک بە ناوی وەزارەتی رۆشنبیرییەوە هەیە، کە ئەرکی چالاکی و گەشەکردن و پێشکەوتنی رۆشنبیری لە ئەستۆ گرتووە.

لە زۆربەی وڵاتە پێشکەوتووەکانی جیهاندا، لە هەر شار و شارۆچکە و دێیەکدا، چەندین یانە و کۆمەڵە و گروپ و دەزگا و مەڵبەندی کولتووری یا رۆشنبیری هەن.
شایەنی باسیشە، لە زۆربەی شار و شارۆچکەکانی ئەوروپا و ئەمریکا و ئوسترالیا،
کە رەوەندی کوردیان لێ هەیە. "کۆمەڵەی کولتووری کوردی" یا "کۆمەڵەی رۆشنبیری کوردی" و "گرووپی هونەر و ئەدەبی کوردی" شیان لێ هەن.
ساڵانە چەندین چالاکی پێشکەش دەکەن. ئاهەنگی جەژنی نەورۆز دەگێڕن و
یادی ساڵڕۆژی بۆنە نەتەوەییە خۆش و ناخۆشە کوردییەکانمان دەکەنەوە.
رۆڵێکی گرنگیان هەیە، لە ناساندن و گەیاندنی رۆشنبیری و هونەر و داب و نەریتی رەسەن و جوانی کوردیمان بە نەوەی نوێمان لە تاراوگەدا، ئاشناکردنیشیان بە گەلانی ئەو وڵاتانەی کە لێیان دەژین.

رەزا شوان
نەرویج: ١ی/ ئادار/ ٢٠٢٠